

Володимир БУДА (Тернопіль)

ПІСНЯ ЯК РЕТРОСПЕКЦІЙНИЙ ПРИЙОМ У СУЧАСНОМУ ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПРО ДОБУ КОЗАЦТВА

У мові історичних романів про добу козацтва 60 – 90 рр. Х ст. одним із важливих стилетворчих чинників є використання текстів чи уривків із текстів українських народних пісень.

Сам фольклорний текст, зокрема пісня, становить собою “національно-семантичну систему”, в якій певним чином відображається історія суспільства, пізнавальна діяльність народу [1, 9].

Ці народнопоетичні системи по-різному виявляють себе у межах інших текстів – індивідуально-авторських, що й створює предмет для вивчення художньо-образної системи певного твору чи ідіостилю. О.О.Потебня підкреслював, що мовознавству потрібна не пісня, “а, наприклад, (...) – звук, слово, форма, зворот і т. п.” [7, 79].

Для дослідника-стиліста важливі процеси естетичного і стилістичного освоєння уснопоетичного тексту: “скам”янілі (канонізовані) елементи фольклорної поезики можуть асимілюватися єдиним планом нового художнього світобачення, ставати органічними частинами нового художнього цілого, і таким чином, розширювати свої образотворчі, виразові можливості за нових історичних умов” [7, 592–593].

Фольклор, зокрема пісенний, завжди виступав необхідним конструктивним складником художньої історичної прози [2, 215]. Історичний роман у звертанні до фольклору має певну специфіку. Відтворюючи давноминулі часи, письменники, як правило, налаштовуються на високий епічний стиль, а для цього багато дають народні пісні.

На це звертала увагу й Л.Г.Скрипник, досліджуючи мову і стиль історичної прози 40–50 рр. ХХ ст. Дослідниця зазначала, що, включаючи в мову своїх героїв лаконічні і дотенні римовані рядки історичних пісень, письменник наближає читача до тих далеких часів, коли були складені ці пісні [8, 50–53].

Мова народної пісні як одна із форм вираження національної культури, історії, ментальності взаємодіє з мовою художньої літератури. Письменник має змогу використовувати і вводити у власні твори фольклорні зразки в макрообразній формі, а також у трансформованій із збереженням фольклорного елементу з новою

індивідуально збагаченою семантикою.

Народна пісня є не тільки деталлю оздоблення художнього твору, але й надає йому національного колориту. Українська народна пісня пов'язана із текстами історичних романів за темою, за художньо-зображальними засобами, тому її стилістичні функції різноманітні. Спостереження над текстами дає можливість виявити серед інших *ретроспективний* прийом використання пісні доби козацтва та раніших часів.

Це є поширений прийом уведення тексту народної пісні в мову сучасного історичного роману, що ґрунтується на ремінісценціях.

У П. Загребельного пісня виникає разом із спогадами ліричного героя про турецьку неволю. Текст історичної пісні функціонує паралельно, вживаються засоби передачі ситуації пригадування пісні. Цьому сприяє спільність народнопісенних (*хан; темниця; возуля; чужина; горюю і вмираю; тяжко в неволі*) та контекстних (*паща; неволя; поневолений народ; тваринне існування; неволя тяжка, як свинець. безнадійно, мов мука*) опорних лексем.

Наприклад:

Ой ти, козаче, козаче Супруне,
Де ж твої прегромкії рушниці?
Гей, мої рушниці в хана у світлиці,
Сам я молод у темниці... [3, 39].

В іншому випадку ситуація пригадування створюється питальним реченням: "Чи я складав і співав своє, чи виспівував уже чуте колись про славу перемогу Наливайкову над гетьманом коронним Жолкевським при Чигирині? Тоді я ще був немовлям, лежав у колиці (...)" [3, 83]. Але в пісні зринають не особисті переживання, а відтворюється споконвічна боротьба українського народу за кращу долю:

Бували й мори,
Й віськові чвари,
Ніхто ж українців не рятував (...). [3, 83].

Така соціально-побутова пісня є не лише нагадуванням про минуле, але й знаком того, що для гетьмана особисте відходить на інший план, а наперед висувається проблема: "Куди я пливу, й куди пливемо всі ми?" [3, 83].

Виразним стає образ *рідної землі, України*, співзвучний із національними реаліями *грушко моя кучерява*, що є центральним у ситуації "пригадування" під час перебування Б. Хмельницького з козаками у короля: "(...) знов мав я переводити дні, хіба що пити

горілку та поспівувати з своїми хлопцями пісень, згадуючи домівку. “Ой ти, *грушко моя* кучерявая! Ой коли ти зросла, коли виросла, на *зелений явір* похилилася?..” Ліричний герой глибоко відчуває свою єдність із народом, а тому співвідносить себе із *зеленим явором* як символом надії свого народу: “Боявся згадувати про ту грушку, лякався самої думки про неї. Та й який з мене тепер явір *зелений?*” [3, 69].

По-іншому вводить Р. Іванчук пісню в романі “Журавлиний крик”. Актуалізується невольничча пісня, що підтримує основну ідейно-тематичну лінію роману, допомагає заступити розгорнуті пояснення та пов’язати давно почуте із реальністю. Тобто ремінісценція виступає засобом поєднання минулого із сучасністю: “У віконце карети *увірвалась* знайома пісня. Кирило Григорович вихилив голову, наказав мащталірові спинитися. Цю пісню співали колись у Лемешах козаки, йдучи з гетьманом Данилом Апостолом у Кара-Калпакію до земляних робіт:

Гей, запорожці, ви славні молодці,

Та де ваші коні?

Наші коні в царя на припоні,

А ми у неволі...

Вийшов з карети. Над рікою біля багаття стояли *обшарпані козаки й співали невольниччу пісню*” [4, № 2 – 20].

Пісня у певних ситуаціях лишається єдиним ланцюжком, що зв’язує людину із минулим. Пісенний символ є співзвучним настрою персонажа, як-от: “Головленкова вежа соловецької тюрми здавила висквернений каземат безмірною своєю вагою, сплюснула його, оповила глухотою, німотою, темрявою, втиснула його глибоко у предісподню...

“О боже милостивий, вродились ми на світі нещасливі, служили ми вірно на полі й на морі, та й zostалися босі й голі...” — прогумкотів Калнишевський тюремну пісню кошового судді Павла Головатого, яку той завжди наспівував, закований, у конторі Військової колегії у Москві» [4, № 2 – 54]. Цікаво, що в авторській оповіді та в пісні тема безвиході, нікчемності існування створюються по-різному: у автора — словами *висквернений каземат, глухота, німота, предісподня*, а в пісні — *нещасливі, голі й босі*. Отже, цитування пісні є не лише формою пригадування, а й засобом фольклорного фразеологічного узагальнення психічного стану персонажа.

За допомогою прийому ретроспекції Ю.Мушкетик у романі “Гайдамаки” проводить зіставлення часів Хмельниччини та Залізняка і Гюнти, коли останні відстояли селянина, зменшили

податки, коли дали селянинові своїм трудом заробити: “Знову пригадалась людям стара пісня, складена давно, співана ще в часи Хмельниччини. Народившись вдруге, залунала вона від Дніпра до Бугу над широкими українськими полями:

Та не буде лучче,
Та не буде краще,
Як у нас на Вкраїні” [5, 452—453].

Форма пригадування надає ситуації узагальнення, створює ефект згуртованості, однотайності, що підсилює персоніфікація *народившись вдруге [пісня] залунала над широкими українськими полями.*

У романі Ю. Мушкетика “На брата брат” пісня стає поштовхом до пригадування молодості, тому настроєвий план печально-ліричний: “Журавки вже знали це, й однак пісні торкнули в грудях струни ніжні та сумні, й вони задзвеніли срібними споминами” [6, 28].

А в іншому контексті саме спогади І. Виговського про щось хороше — молодість та пісні того часу — є засобом “переключення”, відпочинку від справ, а також розкривають для читача певні сторони характеру, уподобань гетьмана, напр.: “Він [Виговський — В. Б.] не міг заснути, обмірковучи навіть буденні канцелярські справи. Треба думати про щось стороннє, щось спогадувати або й мріяти... про хороше.

...Бачив себе молодим парубійком у рідному Вигові на шляху на колодах, які обнизали парубки та дівчата, *виспівували “Ой у полі озеречко (...)”* [6, 254].

Отже, ремінісценції у сучасних творах історичного жанру дають можливість письменникам уникнути широких текстових пояснень, сконденсувати розповідь. Автори використовують різноманітні форми передачі ситуації “пригадування”, де основне навантаження мають дієслова минулого часу, метафоричні асоціативні образи, а також семантична співвіднесеність авторської оповіді та змісту пісні.

Література:

1. Виноградов В.В. Основные типы лексического значения слова// Лексикология и лексикография: Избр. труды. — М.: Наука, 1977. — 312 с.
2. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. — К.: Наук. думка, 1987. — 245 с.
3. Загребельний П.А. Я. Богдан (Сповідь у славі): Роман. — К.: Дніпро, 1986. — 492 с.

4. Іваничук Р.І. Журавлиний крик: Іст. роман // Жовтень. – 1988. – № 1–3
5. Мушкетик Ю.М. Гайдамаки// Твори: У 5-ти т. – К.: Дніпро, 1987. – Т.1. – С.109–484
6. Мушкетик Ю.М. На брата брат Іст. роман. – К.: Рада, 1995 - 319 с.
7. Потебня А.А. Из записок по терорин словесности. – Х., 1905 652 с.
8. Скрипник Л.Г. Особливості мови і стилю української радянської художньо-історичної прози. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 104 с.

Тетяна КОНОПЧУК (Київ)

Типологія мотивів у народному оповіданні та романі В.Барки “Жовтий князь”

Як відомо, фольклор є одним із джерел для мотивів, тем у художніх творах. Усна народна творчість акумулює в собі невичерпний запас ідей, народного досвіду, народних спостережень, висновків. Вони своєрідно трансформуються в творчій уяві письменника, реалізуючись у художніх текстах різних жанрів. 90-ті роки ХХ ст. дали великий сплеск творчому мисленню народу, який, нарешті, отримав можливість без застережень, уголос розповісти про найболючіше із ХХ ст. — голодомор 1932 — 1933 років. Сплеск народної думки реалізувався у численних виданнях народних свідчень, видрукуваних до 60-річчя вшанування померлих у голодні роки. Нині є можливість порівняти народні розповіді про 1932 — 1933 роки з творами художньої літератури, зокрема з прозою, оскільки за своїми особливостями відображення світу народнопрозові жанри найближчі до реального життя, про яке народ висловився в усному слові, як і художня література, яка ставить за мету словом відтворити історичну дійсність.

Життя ускладнювалося за схемою, що типово виникала в усіх регіонах України. Відповідно народні розповіді виявляли типові сюжети, ситуації, подібні стани переживання голодування, голоду і його найвищого ступеня переживання, коли масово йшли з життя; увесь цей час супроводжувався прагненнями людини знайти щось їстівне, порятувати сім'ю, відповідно виникали подібні епізоди в розповідях. Типова ситуація в усіх регіонах України дала непідробні зразки типових розповідей про стан українських хліборобів у роки колективізації, хлібовибирання з одноосібників, потім — із колективних господарств, настання масового голоду і масових